

Antioh Cantemir^{*)}

I

Copilăria și tinereța

Desigur mulți Români, chiar printre cei culti, nu vor fi știind că unul din fiii marelui nostru savant, Dimitrie Cantemir, anume Antioh, a fost un poet cu mari merite în literatura rusă.

După dezastrul dela Stănilești (1711), aliatul credincios al țarului, D. Cantemir, trebuia să fugă din Moldova pentru a scăpa de urgia Turcilor. Sînt interesante peripețiile prin care a trecut domnitorul moldovan salvîndu-se de răzbunarea lor. Indignată de necredința vasalului, Poarta cere lui Petru cel Mare extrădarea lui Dimitrie Cantemir. Oficial, Petru răspundea că D. Cantemir nu se află în lagărul lui, dar, în acelaș timp, spunea ofițerilor săi: «Mai degrabă aș ceda Turcilor tot imperiul meu, care se întinde pînă la Kürsk, decît le-aș da pe cneazul care și-a sacrificat, pentru mine, toată averea. Ceia ce ai pierdut prin arme mai poate fi întors; călcarea cuvîntului dat însă nu se mai poate întoarce». Ispita era totuș foarte mare, întrucît, fiind amenințat să cadă prizonier, cu toată armata lui, în minile Turcilor, țarul trebuia să închee pacea cit mai curînd. Turcii însă cereau insistent extrădarea lui D. Cantemir, care ajutase mult armatele rusești, dîndu-le provizii din belșug. Hotărît să-l salveze, cu orice preț, de furia turcească, Petru cel Mare fu nevoit să recurgă

*) Ca material de informație pentru articolul nostru am utilizat următoarele lucrări: 1) Fragmente din studiul lui P. I. S e m e n t k o v s k i, *A. D. Cantemir, ego jiznj i literaturnaja dejatelnostj* (A. D. Cantemir, viața și activitatea lui literară), St. Petersburg, 1893, publicate în *Istoričeskaja hrestomatija* (antologia istorică), Moscova 1905, alcătuită de V. P o k r o v s k i; 2) V. I. S t o i u n i n, *Kneazj Antioh Kantemir v Londone* (Prințul Antioh Cantemir la Londra); 3) Acelaș autor: *Kneazj Antioh Kantemir v Parize* (Prințul Antioh Cantemir la Paris); 4) V. G. B e l i n s k i, *Kneazj Antioh Dmitrievici Kantemir*, Opere complete, vol. 4, Kiev 1908.

Cartea Luciei B o r ș, *Mariea Cantemir*, București 1939, vorbește desigur și de Antioh Cantemir, însă în treacăt și în cadrul acelu gen literar numit biografie romanțată.

la o serie de trucuri, ținându-l ascuns pe domnul moldovan, cu barba rasă și travestit în haine nemțești, la început în vagonul de bucătărie al trupelor sale, și apoi, pentru mai multă siguranță, în careta țarinei. Astfel a ajuns el în Rusia, complet ruinat și însoțit de 2000 de boeri, ofițeri și un mare număr de slugi, care au primit toți cetățenia rusă. Drept răsplată pentru pierderea domniei și întregii sale averi, D. Cantemir capătă titlul de cneaz, o pensie de 6000 ruble pe an, mai multe moșii în județele Harcov, Moscova și Sevski, o casă la Moscova, și diverse alte privilegii (ca de exemplu acela de a judeca pe Moldovenii veniți cu el).

S-ar zice că ospitalitatea și atenția deosebită de care s-a bucurat Dimitrie Cantemir în Rusia, refugiat acolo după tragedia dela Prut, a fost îndeajuns răsplătită prin activitatea literară și diplomatică a celui mai înzestrat fiu al nefericitului domn.

Antioh Cantemir s-a născut la Constantinopol în ziua de 10 Septembrie 1709. Prin urmare, viitorul satiric rus avea numai doi ani când a venit în noua lui patrie.

Dragostea părinților și o deosebită grijă pentru educația copiilor domină mediul în care crește Antioh. Una din condițiile pe care Dimitrie Cantemir le pusese țarului, primind cetățenia rusă, fu aceea de a avea drept «să-și trimeată fiii la învățătură în orașele mari și în alte țări creștine». Deasemenea, fostul Domnitor adusese cu sine, din Moldova, pe învățatul preot grec Anastasie Kondoidi în calitate de preceptor al copiilor săi. Pierzându-l mai târziu pe acesta, prin numirea lui ca profesor, din ordinul țarului, la o școală de teologie, Cantemir intervine la Petru cel Mare și obține aprobarea ca să i se pue la dispoziție un alt preot grec, Liberie Koletti, care fusese exilat pe viață la mănăstirea Solovečki. Un alt preceptor distins al lui Antioh a fost Ivan Ilinski, profesor la Academia din Moscova, pe atunci un student eminent al aceleiaș Academii, pe care D. Cantemir îl angajează în ciuda intenției țarului de a-l trimete la studii în străinătate. Acest profesor, cunoscut prin pasiunea sa pentru ocupațiile literare, va fi exercitat, fără îndoială, o influență deosebită asupra lui Antioh, trezind în ilustrul său elev gustul pentru literatură.

O mărturie puternică a importanței enorme pe care Dimitrie Cantemir o dădea instruirii copiilor, poate fi însuș testa-

mentul lui prin care savantul moldovan recomandă stăruitor fiilor săi să se cultive cât mai mult, și numește ca moștenitor al întregii sale averi pe acela care va manifesta cele mai mari aptitudini pentru ocupații științifice, indicându-l ca atare pe fiul cel mai mic (Antioh), «la minte și la învățătură cel mai bun dintre toți». Această apreciere din partea unui părinte așa de învățat și atent, cum era D. Cantemir, este o dovadă că Antioh încă de mic a manifestat aptitudini mari pentru știință și literatură, fiind tot odată și profetică. Și într-adevăr, dintre cei cinci copii ai domnitorului român, care au rămas în viață dela prima lui soție (Mariea, Mateiu, Constantin, Șerban și Antioh), numai Antioh s-a dovedit vrednic a primi moștenirea tatălui său, deși, cum vom vedea mai departe, el nu va izbuti niciodată să intre în drepturile sale de moștenitor. Constantin era un om de o moralitate îndoelnică; Mateiu și Șerban, prin viața lor de orgii, pricinuiau multe năcazuri lui Antioh și Mariei. «In general, nu se poate să nu te mieri cum din una și aceeași familie, cultă, morală și însuflețită de o grijă deosebită pentru educația copiilor, au putut ieși copii așa de deosebiți».

«Intre satiricul nostru și sora lui Mariea, pe deoparte, și ceilalți frați pe de alta, nu-i aproape nimic comun». (P. I. Semetkovski). Delicateța de caracter, aversiunea față de zgomotul vieții de salon, tendința, cătră o viață liniștită, cătră singurătate, sînt trăsăturile sufletești care caracterizează pe Antioh și pe Mariea.

S-a căutat de altminteri să se explice înclinația lui Antioh pentru singurătate și pentru studii prin fizicul său bolnăvicios. Antioh era într-adevăr de o constituție șubredă, fiind veșnic bolnav. Dar nu-i mai puțin adevărat că la starea maladivă cași la moartea prematură a contribuit, în mare măsură, munca intelectuală din cale afară de istovitoare a scriitorului, care din frageda copilărie a căpătat o pasiune extraordinară pentru studii, petrecîndu-și tot timpul între cărți. Astfel se știe că el și-a vățămat vederea, în chip grav, din pricina lecturilor neîntreprupte. Pe de altă parte, Mariea, care se bucura de o sănătate destul de robustă, s-a dedicat, aproape cu același zel, preocupărilor intelectuale, găsind în ele suprema plăcere a vieții. Aceleași obiceiuri, aceleași gusturi ne ilustrează o puternică înrudire sufletească dintre aceste două suflete de elită. Mai târziu, cînd An-

tioh va pleca în străinătate, scrisorile vor fi acelea care vor alimenta puternica afecțiune dintre frate și soră.

Față de părinții lor, Antioh și Mariea manifestau o dragoste vecină cu venerația și un respect aproape pios. Când Antioh va trimete surorii sale, din străinătate, operele lui Boccacio, Mariea, mulțămindu-i, îi va face următoarea reflecție despre nuvela *Fiameta*: «După părerea mea, Boccacio, scriind această nuvelă, a uitat că și mama lui a fost o femeie»¹⁾.

O dovadă concretă de chipul cum fiul poet a înțeles să cinstească memoria eruditului său părinte, o avem în biografia lui Dimitrie Cantemir scrisă de Antioh. Tot el a îngrijit de editarea scrierilor tatălui său și de traducerea lor în alte limbi, corectînd greșelile și infirmînd învinuirile care ar putea în vreun fel să arunce umbră asupra tatălui. Este cunoscută, bunăoară, corespondența lui Antioh cu Voltaire, care în a sa *Histoire de Charles XII* îl înfățișase pe D. Cantemir ca pe un trădător și-i atribuisese o origină grecească. Antioh protestă mai ales împotriva greșelii făcute asupra originii lui D. Cantemir, ceia ce dădu prilej spiritualului scriitor francez să-i răspundă printr-o glumă măgulitoare: «Diversitatea talentelor tatălui Dumnevoastră, cași ale Dumnevoastră, m-a făcut să mă gîndesc că trebuie să descindeți din vechii Greci, și mai curînd aș fi presupus în Dumnevoastră rasa lui Pericle decît cea a lui Tamerlan».

Străin de origină, Antioh, a reușit totuș să se familiarizeze cu poporul rus și să-i pătrundă spiritul limbii, cu toate că limba de conversație, întrebuințată în familia lui Cantemir, era cea grecească. Desele călătorii pe care le făcea D. Cantemir dela Petersburg la Moscova și înapoi, împreună cu familia lui (deci și cu Antioh), moștile sale fiind la distanțe enorme una de alta, vor fi favorizat de bună samă pe viitorul poet să vie în contact imediat cu limba și natura rusească. Iar în anul 1722 Dimitrie Cantemir, mutat definitiv la Petersburg, îndată după a doua lui căsătorie cu prințesa Trubețkoi, întreprinde o lungă călătorie în Persia (deși n-a putut ajunge decît până la Astrahan, din pricina bolii), luînd cu sine și pe Antioh care împlinise 13 ani.

În anul 1719, la 26 Octomvre, în curtea vestitei mănăstiri *Zalkonosposki*, în fața lui Petru cel Mare și a unui numeros

1) Corespondența dintre Antioh și Mariea a fost consacrată aproape în întregime comentariilor asupra cărților noi. Antioh trimetea surorii lui tot ce apărea mai bun ca știință și literatură.

public, prințul Antioh Cantemir a rostit, în limba greacă, un panegiric sfântului Dimitrie Tesalonicul, marele mucenic. Acest fapt, care va uimi pe mulți biografi ai poetului, este o mărturie a precocității lui Antioh. O altă dovadă a dezvoltării sale timpurii este lucrarea *Simfonia Psaltirii*, tipărită la vârsta de 17 ani (1726). Inspirată de o scriere similară a profesorului *Ilinski*, și având o valoare pur practică, această lucrare denotă totuș puterea de muncă și cunoștințele variate ale autorului la această vârstă. În acelaș an el a tradus din franțuzește *O scrisoare italiană conținând o glumeață descriere critică a Parisului și a Francejilor*. Această traducere rămasă netipărită, fiind o ridiculizare a Francejilor, deși după mărturisirea traducătorului a fost numai un prilej de exerciții de limbă, este totuș foarte semnificativă pentru genul literar căruia i se va consacra mai târziu Antioh Cantemir.

Tot așa de semnificativă este traducerea făcută cu trei ani mai târziu (cînd apare și prima satiră a poetului) a unicului dialog ajuns până la noi, al lui Koebes, elevul lui Socrate intitulat *Tabloul*, care conține diverse reflecții despre scopul vieții omenești. Din prefața traducerii se vede că Antioh Cantemir a ajuns de timpuriu la convingerea că una din condițiile sigure ale fericirii omenești este popularizarea științei pe o scară cit mai mare, și că îndreptarea unui popor poate fi realizată mai ușor prin răspîndirea ideilor juste despre moralitate și prin ridiculizarea slăbăciunilor umane. Această înclinație către filosofia morală a fost hotărîtoare pentru caracterul scrierilor sale poetice.

După călătoria în Persia, murînd Dimitrie Cantemir, Antioh se adresează lui Petru cel Mare, cu o cerere scrisă de mîna lui, în care îi solicită permisiunea de a pleca în străinătate pentru studii. Se pare că cererea nu i-a fost aprobată. Cert este însă că Antioh a rămas în Rusia încă 6 ani. După presupunerea biografilor, Petru I, preocupat atunci de înființarea Academiei de Științi la Petersburg, a avut probabil intenția ca tînărul Antioh să urmeze cursurile acestei instituții, pentru a-i da mai multă strălucire, pentru că, îndată după deschiderea Academiei, îl vedem pe Antioh urmînd cursurile ei. Dacă școala dela Ikonospaski, al cărei elev a fost citva timp, n-a contribuit aproape cu nimic la formația spirituală a lui A. Cantemir (deși a avut printre profesorii ei pe un om luminaț ca Simion Poloțki), în

schimb cursurile Academiei dela Petersburg i-au fost de mare folos lui Antioh Cantemir, sporindu-i simțitor bagajul de cunoștinți din diferite domenii (matematică, fizică, istorie, etc.) grație unor profesori distinși ca Bolfinger, Bernoulli, Baier și Gross. Aici tânărul Cantemir a arătat o preferință deosebită pentru studiul eticei. Incântați de aptitudinile prințului elev, profesorii îl aleg membru al Academiei, sperînd că va ajunge, cu timpul, președintele ei. Dorința lor însă nu s-a realizat niciodată, întrucît Antioh Cantemir a fost silit să îmbrățișeze, împotriva evidentei sale vocații pentru literatură, cariera diplomatică, așa de străină de sufletul lui.

Se zice că Petru cel Mare, izbit de inteligența viitorului poet, mai cu samă cu prilejul discursului rostit de acesta la solemnitatea dela mănăstirea Ikonospaski, a vrut ca el să studieze științele militare. Dar o cunoscută anecdotă spune că, fiind pus să stea de gardă la ușa apartamentului țarinei, îmbrăcat în uniformă de ostaș al regimentului Preobrajenski (așa de drag lui Petru cel Mare), micul prinț adormi în post spre marea dezluzie a lui Petru și a lui Dimitrie Cantemir.

Probabil că după această întîmplare Antioh a fost scutit de științele și obligațiile militare. Deși a continuat să figureze și mai departe (evident mai mult cu numele) în cadrele regimentului, ajungînd chiar până la gradele ofițerești, obligațiile lui se mărgineau la rolul de santinelă la curtea țarului, lăsîndu-i mult timp liber pentru ocupații de ordin literar și științific. Astfel din însemnările lui zilnice, în calendarul pe anul 1728, aflăm că cu prilejul încoronării lui Petru II, Antioh a fost făcut sublocotenent (pod-porucic) și făcînd adesea serviciul de gardă, studia cu multă rivnă, în orele de serviciu, literatura. In acelaș calendar sint trecute titlurile cărților cetite și ale celor pe care el avea de gînd să le citească, arătîndu-se chiar numele persoanelor dela care spera să împrumute cutare sau cutare carte. Din jurnal se vede că pe el îl întereseau deopotrivă studiile asupra Rusiei, memorii, monografiile istorice, filosofia, antichitatea clasică, științele naturale etc. Cu un cuvînt, tânărul Cantemir, după alegerea cărților și felul lecturii, era la înălțimea culturii din vremea lui. Am putea spune că, în vremea aceia, nu numai în Rusia, dar chiar și în Occident se găseau puțini oameni care să se dedice cu atita zel ocupațiilor științifice și să urmărească cu un interes așa de viu orice fenomen literar.

Venirea pe tron a țarului Petru II a avut, indirect, urmări fatale asupra stării materiale a poetului. În locul lui Mencicov, exilat în Siberia de noul țar, fu numit cancelar prințul D. Golițin, un om cult, dar imoral și lacom de bani. Fiica acestuia măritându-se cu prințul Constantin Cantemir, fratele lui Antioh, aceasta a fost de ajuns ca toată averea fostului Domn moldovan să treacă, în ciuda testamentului, pe numele ginerelei prințului Golițin, iar satiricul rus, dintr-un om bogat, să ajungă un ofițer sărac, silit să trăiască exclusiv din soldă. Și totuș el a primit această mare nedreptate cu mult calm, cu resemnare și chiar fără ură, părându-i rău mai ales de ceilalți frați decît de el însuș.

Mai mult decît pierderea moștenirii, îl va fi amărit pe Antioh faptul că Petru II, un țar tînăr și incapabil, a reintrodus, din îndemnul cancelarului Golițin, regimul vechiu, amenințînd opera marelui său predecesor. De aceea, fără nicio șovăire, el aderă la grupul partizanilor reformei în fruntea cărora se găsea eruditul arhiepiscop Teofan Procopovici, care ridicase împotriva sa ostilitatea aproape unanimă a întregului cler. Devenind răpede un aderent înflăcărat al acestui apostol, Antioh îi consacră niște versuri, intitulate *epodos consolatoria*, în care îl încurajează în lupta lui contra reacțiunii. Această luptă împotriva obscurantismului îi inspiră, tot atunci, prima lui satiră *Spiritului meu sau Contra detractorilor Invățăturii*, scrisă la vîrsta de 20 de ani. Din fericire, moartea neașteptată a lui Petru II a înlesnit mult triumful apărătorilor reformei. Impătăteasa Ana Ioanovna, nepoata lui Petru I, pătrunzînd intențiile înaltului consiliu secret de a limita puterea monarhiei absolute printr-o oligarhie, trimete în exil cele două familii conspiratoare, Golițin și Dolgoruki, și dă, astfel, satisfacție nobililor din partidul advers care-i adresase un manifest alcătuit de Tatișcev și Antioh Cantemir.

Grație acestei împrejurări, Antioh Cantemir, atrăgînd asupra sa atenția noii suverane, va primi, din ordinul ei, cîteva sate în județele Nijegorodsk și Briansk, și va juca un rol de samă în politica externă a imperului.

A. Zacordoneț